

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

КРУГЛИЙ СТІЛ «Християнізація Київської Русі як фактор становлення та розвитку української культури»

З жовтня 2018 року в навчально-бібліотечному комплексі відбувся круглий стіл «Християнізація Київської Русі як фактор становлення та розвитку української культури», присвячений 1030-річчю Хрещення Київської Русі, в якому взяли участь науковці кафедр культурології, філософії, конституційного права України, історії держави та права України і зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Засідання круглого столу відкрив доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри культурології **В. О. Лозовой**. Він виступив із доповіддю «Християнізація Київської Русі як відповідь на виклик цивілізаційного розвитку», в якій звернув увагу на те, що східні слов'яни, центром яких було Середнє Подніпров'я, не жили ізольовано від зовнішнього світу; вони контактували з Арабським Сходом, Центральною і Західною Європою, Скандинавією, Хазарією, Візантією. Перші кроки християнізації Київської Русі історики пов'язують з початком IX ст. До цього часу на її території поширене було язичництво. У IX – на початку X ст. Київська Русь стає великою ранньофеодальною державою, яка поступово займає одне з провідних місць у системі міжнародних відносин того часу. Посольства різних держав через своїх проповідників пропонували й пропагували власні релігійні системи. Для випробування віри князі Київської Русі посиляли своїх людей до різних країн (Волзької Булгарії, Німеччини, Риму, Візантії та ін.). У Київській Русі вже були знайомі з грецьким християнством (у 987 р. у Києві функціонували декілька православних храмів), іудаїзмом та ісламом. Питання релігії-віри визначали місце Київської Русі в системі міждержавних відносин.

Володимир Святославович, Великий князь Київської Русі і державний діяч (980–1015 рр.), постійно звертався до «бояр і старців» за порадою щодо вибору нової релігії, який він зробив у 988 р., узаконивши православне християнство. Цим актом Київська Русь остаточно визначила своє входження до візантійського православного і загальноєвропейського культурного простору,

в результаті чого розширились її економічні та культурні зв'язки з багатьма європейськими країнами. Це відповідало подальшому розвитку феодальної держави, інтересам та ідеології пануючого класу.

Християнство відіграло надзвичайно важливу роль у суспільно-політичному і культурному розвитку Київської Русі. Воно сприяло активному розвитку писемності, зокрема літератури, а також архітектури, іконопису та інших видів мистецтва. Почалося будівництво православних храмів, монастирів, що прискорювало розвиток ремесел, торгівлі, пробудило інтерес до грамоти, розвиток бібліотечної справи, переклад книг з грецької і латинської мов, появу освіченого духовенства та відкриття шкіл грамоти. З них вийшло багато видатних літописців, літераторів, богословів, філософів і публіцистів, які робили значний внесок у розвиток духовної культури свого народу.

Нова релігія суттєво впливала на процеси формування східнослов'янської етнічної спільноти та її світогляду. Київська Русь знайомила з християнським віровченням, перекладаючи першоджерела рідною (старослов'янською) мовою. При цьому ставлення до язичництва і Володимира Великого, його сина Ярослава Мудрого було по-християнському мудрим: суперечності вирішувалися насамперед за допомогою молитви й переконання, що мало велике значення для розвитку феодальної держави, її єдності та могутності.

З доповіддю «Духовно-моральний потенціал православної культури: від Київської Русі до сучасної України» виступила кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології **Л. М. Сідак**, яка, зокрема, підкреслила, що «головним, визначальним здобутком події 1030-річної давнини – Хрещення Київської Русі – стало те, що ми, нащадки русів, вже більше тисячі років – православні християни. І віра наша, віра нашої землі – православ'я. Культура наша, попри різні втручання, впливи, діалоги, – православна. Відповідно, й цінності, ідеали, те, що живить душу народу і не дає їй досі зникнути, за своєю глибинною сутністю теж православні. І що б не відбувалося, чи колись, чи тепер в історії нашого народу, православ'я не буде знищене».

Як відомо, Хрещення Русі 988 р. визначило характер розвитку не лише нової феодально-монархічної держави Київська Русь, а й культурно-історичний шлях її наступниць – України, Росії, Білорусі. Якщо говорити узагальнено, то православ'я в усі часи нашої східнослов'янської історії відіграло роль тієї духовної сили, яка об'єднувала народ, давала можливість вистояти перед нашествиями різних загарбників і перемогти. Причому князі, гетьмани, козаки, полководці, генерали досягали перемоги не стільки під військовими прапорами, скільки під хоругвами Спаса Нерукотворного, Покрова Пресвятої Богородиці, Георгія Побідоносця, Архістратига Михаїла, з чудотворними іконами Богоматері, з благословінням преподобних отців, святих, старців, з молитвами всієї церкви.

Хрещення православною вірою було не просто прийняттям системи візантійських релігійних обрядів. Головне те, що православ'я стало базовою культурною традицією, яка виробила певну систему цінностей, сформувала спосіб життя і давніх русичів, і у подальшому православних українців.

Дійсно, християнська етика багато століть була загальнодержавною нормою життя народу. Воїнська доблесть, повсякденна праця і побут мали релігійні ознаки. Релігійні обряди і традиції пронизували всю соціокультурну діяльність народу, надаючи їй особливого сакрального значення. Християнська мораль виступала проти кровної помсти, багатоженства, шлюбів з родичами; церква брала під свою опіку жінку: церковний суд замінював сімейний; церква взяла на себе місію широкої просвіти народу – чи не в кожній хаті були Псалтир, Життя святих, Добротолюбіє та інші перлини християнської православної літератури. Дотримання заповідей Божих, церковних канонів стало нормою для всіх, незалежно від віку, статі, статусу. Тому Святи в Русі жили поміж людей. А головне, люди мислили себе як єдиний православний народ, як хранитель і продовжувач великої святоотечної традиції, перенесеної з Візантії.

Сьогодні ми є свідками все більш тотального відходу від традиційної християнської моральності, і новітня секуляризація нашого суспільства вже не стільки є результатом ходи «войовничого атеїзму», скільки відвертої демонізації, що неприховано заповняє не лише найбільш сприйнятливие до всього мистецтво, а й сучасну освіту, політику і навіть науку (штучний інтелект, клонування, взагалі філософія трансгуманізму).

Видатний сучасний богослов митрополит Антоній Сурозький вважав, що процес «обмирщення культури» безпосередньо пов'язаний з її відривом від релігії, а саме православ'я. Тому відродження традиційних православних цінностей, повернення до ідеалів православної культури є сьогодні важливим кроком у побудові гармонійного суспільства і вихованні духовно розвиненої особистості, як би це не архаїчно звучало. Варто нагадати, що образ-ідеал у православної культурі – це аскет, монах, святий, мудрець, старець, юродивий, тобто ті особистості, які керуються у своєму житті любов'ю, добром як абсолютними цінностями. Відповідно, сенсом життя особистості повинно бути обожнення, досягнення святості, тобто абсолютної досконалості. В цьому сутність православної культури.

Сьогодні актуальним є питання, пов'язане з релігійно-конфесійною ідентифікацією. Деякою мірою наше суспільство стало заручником активних процесів інформатизації, глобалізації, і людині досить часто складно визначити межі своєї віри, відповісти на елементарне питання, «що означає бути православним сьогодні?», зокрема, православним у багатонаціональній, багатоконфесійній Україні в умовах церковного розколу, відвертого свавілля окультизму, езотерики, так званого релігійного плюралізму.

Отже, бути православним – це насамперед чесно, відверто ідентифікувати себе з Православ'ям, бути вірним чадом канонічної православної церкви і нести в собі «образ Христа», а також мати особисту духовно-моральну відповідальність перед іншими людьми, служити Богові і людям, тобто жити по-православному.

У доповіді кандидата юридичних наук, асистента кафедри історії держави та права України і зарубіжних країн **О. В. Середи** «Християнізація Європи та Київської Русі як чинник цивілізації і духовної єдності народів» зазначено, що сьогодні Україна перебуває на шляху до товариства європейських держав. Цей вектор засвідчує не лише необхідність змінення принципів управління в публічному і приватному секторах відповідно до європейських стандартів, а й культурну та історичну спорідненість України й Європи. Остання умова, відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, має пріоритетне значення. Вона засвідчує визнання Україною спільної історії та цінностей, своєї європейської ідентичності як внутрішнього ціннісного зв'язку з європейським суспільством. Без усвідомлення спільних історичних коренів, культурних і духовних зв'язків між європейським і українським суспільством інтеграція не відбудеться. У формулах «Україна – це Європа», «європейські цінності», «бути європейцем» громадяни України повинні відчувати ціннісну глибину цих слів.

У цьому контексті важливо знати рушійні сили, які сформували Європу як ціннісно-культурний простір та історично поєднують з ним українське суспільство.

Консолідуючою і державотворчою силою як для Європи, так і України стало прийняття християнства. Саме через це «молоді» германські і слов'янські народи здійснили «цивілізаційний стрибок» у суспільному розвитку та державотворенні. Вони поєдналися з гуманістичним світоглядом християнської моралі, а також антично-римською культурою і її правовими традиціями. Провідниками для них в історичному процесі стали Східна Римська імперія («Ромейська держава» або «Візантія») та Церква в особі Римського єпископа на Заході Європи та Константинопольського патріарха на Сході. Варто вказати, що до 1054 р. Римський єпископ (Папа) ще підпорядковувався імператору та Константинопольському патріарху. Загальна формула для Західної і Східної імперії визначалася старшинством Риму серед усіх священнослужителів, а єпископ Константинополя був другим за часом створення після апостольського престолу, однак перший серед усіх ієрархів. Германські і слов'янські племена сприймалися очільниками держави і церкви як язичники-варвари й були об'єктом політичного й ідеологічного інтересу в контексті підкорення та навернення в істинну віру.

Хрещення означало не лише прийняття іншої віри, а й нової моралі й права, розбудову державно-церковних відносин, поширення грамотності й просвіти серед населення. Спільність віри стала духовним зв'язком для народів Європи

і Київської Русі, який трансформував колишні племена у *populus christianus* – спільноту християн.

Хрещення Київської Русі визначило релігійне життя різних країн на багато століть. Зокрема, у сучасній Україні потребує якнайшвидшого вирішення багато проблем, пов'язаних із міжконфесійними відносинами, а також відносинами між державою та церквою і релігійними організаціями, які намагаються вирішити правовими методами.

Так, кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права України **Л. К. Байрачна** виголосила доповідь «Законодавчий процес з питань свободи совісті та свободи віросповідання: конституційно-правовий вимір», у якій, зокрема, зазначила, що світова й європейська спільнота визнали за необхідне закріпити у міжнародних документах положення про свободу світогляду й віросповідання, передусім у Загальній декларації прав людини (ст. 18), Конвенції про захист прав і основних свобод людини (ст. 9), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (ст. 18), а також у Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на ґрунті релігії і переконань 1981 р. та Декларації про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, 1992 р. Ці положення відображено у ст. 35 Конституції України, де чітко визначено право кожного громадянина на свободу совісті та віросповідання, та Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації», Указі Президента України «Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій» від 21 березня 2002 р.

Для захисту закріплених прав і свобод у галузі свободи совісті і релігії цікавою є практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), зокрема, його рішення у справі «Свято-Михайлівська Парафія проти України». У ньому Київська міська адміністрація відмовила громаді у внесенні змін до її статуту, згідно з якими вона повинна була приєднатися до УПЦ КП. Уряд заперечував, вважаючи, що жодного втручання не відбулося, оскільки громаду не змушували приєднатися до жодного Патріархату і не втручалися в її діяльність. Суд піддав критиці українське законодавство з питань реєстрації релігійних об'єднань, зазначивши, що йому бракує «узгодженості та передбачуваності». Наприклад, було звернено увагу, що законом не визначено, що таке «релігійна група» та «релігійна організація»: чи є це одним і тим же, чи їх відрізняє наявність статусу юридичної особи. (див.: рішення ЄСПЛ у справі «Свято-Михайлівська парафія проти України»).

Існує загальна тенденція держави Україна щодо повернення релігійним організаціям культового майна, що підтверджується Указом Президента України «Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна» від

04.03.1992 р. № 125 і розпорядженням Президента України «Про повернення релігійним організаціям культового майна» від 22.06.1994 р. № 53/94-рп. Захист права власності релігійних організацій здійснюється господарськими судами. На майно культового призначення, що належить релігійним організаціям, не може бути звернено стягнення за претензіями кредиторів.

Рішення Окружного адміністративного суду м. Києва у справі № 2а-18556/10/2670 можна назвати одним із найбільш ґрунтовних судових досліджень питання про повернення майна культового призначення у власність релігійних громад.

Слід зазначити про важливість для правозастосування рішення Конституційного Суду від 08.09.2016 р. № 6-рп/2016 (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій). Це історичне рішення стосується не лише мирних зібрань релігійного характеру, а й будь-яких публічних громадських акцій. Рішенням Конституційного Суду визнано неконституційною і такою, що втратила чинність, ч. 5 ст. 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Місцеві органи влади тепер не мають жодних законних підстав давати чи не давати дозвіл на мирні зібрання, у тому числі релігійного характеру (вуличні чи в орендованих приміщеннях). Заборонити публічне мирне зібрання може лише суд. Скасовано вимогу про 10-денний термін отримання дозволу (чи завчасного сповіщення) як умову проведення публічного релігійного заходу (але необхідно враховувати попереднє рішення КСУ від 19.04.2001 р. № 4-рп/2001 (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання). Таким чином, можна стверджувати, що процес законодавчого регулювання з питань свободи совісті та свободи віросповідання продовжує вдосконалюватися.

З доповіддю «Православ'я і правосуддя» виступила кандидат юридичних наук, доцент кафедри культурології **Ю. А. Меліхова**, яка зауважила, що звернення до осмислення правосуддя в релігійному контексті часто супроводжується іронічним ставленням юристів-практиків. Зрозуміло, що питання праворозуміння та правозастосування сьогодні вирішуються незалежно від релігійних ідеалів на позитивних началах раціоналістичної культури. Проте це тільки на перший погляд. У гуцавину строкатих суспільних відносин православ'я вносить свої духовні корективи через віруючих – учасників цих відносин. Ще Лев Петражицький писав, що «правосвідомість людини завжди опосередкована релігійним авторитетним характером правових переживань, які протидіють емоційним схильностям, пристрастям тощо».

Отже, православ'я і правосуддя. Визначення спільного, встановлення співвідношення дають змогу відійти від нав'язливого теоретичного звуженого погляду і звернутися (за Алексеевим) до «глибинних духовних засад життя суспільства», а вони свідчать про православне коріння вітчизняної правової тра-

диції. Православ'я і правосуддя мають спільний корінь – «право». Якщо «православ'я» – буквально «правильно славити», істинне вчення про пізнання Бога, поклоніння Богові Духом і Істиною, то «правосуддя» – «правильно судити».

Вплив правосуддя на православ'я достатньо обмежений, адже віруюча людина дотримується релігійних норм, у тому числі і тих, які мають правове закріплення. Хіба що він простежується у визнанні примату правових приписів у вирішенні міжконфесійних конфліктів. А от вплив православ'я на вітчизняне правосуддя є незаперечним. Саме воно стало ідеологічною платформою для судової діяльності, сформувало світоглядні орієнтири в суспільній правосвідомості: прагнення до духовного ідеалу, відречення від егоїстичної природи, самовдосконалення і самообмеження.

Сучасна деморалізація і дезорієнтація суспільства пов'язані з тим, що світські ідеологи, з одного боку, говорять про свободу, гідність особистості, а з іншого – позбавляють цю саму особистість здатності оцінювати історію за більшим масштабом, ніж масштаб споживацького імперизму. Ті, хто має таку здатність, засвідчують, що українство мало еволюціонувало в духовній сутності, а тому біблійна нормативно-ціннісна система була і залишається вихідною нормотворчою платформою для вітчизняної правової системи. На думку А. А. Тер-Акопова, старозаповітні норми «практично у повному обсязі увійшли в систему сучасного кримінального права».

Отже, православ'я надало аксіологічного змісту правосуддю, бо «де немає Духу, там немає православ'я», – наголошував Ігнатій Брянчанінов. Без цього Духу правосуддя стає судочинством, а судочинство – це ще не правосуддя, бо воно здійснюється законом, а закон може бути не правовим.

Завдяки гуманістичним ідеалам православ'я основною рисою вітчизняної правової традиції стало усвідомлення того, що правосуддя не повинно дихати злобою, честолюбством, осудженням, презирством, злопам'ятством. «...Ні вдови, ні сироти не ображай; суддів не обмовляй; не давай своєї руки нечестивому; не йди за більшістю на зло; дарів не приймай, бо дари сліпими роблять зрячих», – писав колись митрополит Іларіон. Тому осмислення основ православ'я показує, що суддя зобов'язаний судити розумом, а не осуджувати душею, яким би огидним не був злочин, зуміти побачити «... чисте і високе, що причаїлося в глибині будь-якої, навіть найтемнішої, душі», адже не осудом, докором, приниженням, образами і глузуванням виправляється «гріх ближнього», а доброю порадою.

Сучасне праворозуміння базується на принципах рівності всіх перед законом. Слід звернути увагу, що уявлення про праведний суд русичів (і князів, і митрополитів) відрізнялося від сучасного. Вони закликали в судах ставати на бік бідних і слабких, виявляти милість до них, навіть якщо їх винуватість доведена. Однак парадоксальність таких дій у тому, що все це робилося в ім'я

справедливості. Реальність була такою, що убогому рідко вдавалося добитися правди і управи на багатого і знатного. Таким чином, митрополити і князі закликали до милості для того, щоб компенсувати соціальну несправедливість. У цьому державна мудрість, думка про широкі соціальні наслідки суду, які виходять далеко за межі вузького розуміння справедливості, відповідно до якої злочинець обов'язково повинен бути покараним. Логіка тієї справедливості була іншою: «хай навіть удовиця винна, хай «сірий» і насправді щось украв, але суворе покарання призведе їх до повного розорення і загибелі, а значить тільки милосердя і християнське прощення – шлях до очищення душі і уподібнення правосуддя князівського правосуддю Божественному».

Як відомо, християнізація Київської Русі сприяла широкій просвіті, зокрема розвитку духовної освіти, яка у різні історичні періоди мала свою специфіку, що зумовлювалася релігійною ситуацією, а отже, й різними поглядами на зміст духовної освіти.

Так, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії **О. П. Невельська-Гордєєва** у своїй доповіді «Логіка в духовній освіті» зазначила, що погляди на місце логіки в освітньому процесі змінювалися досить суттєво. Ранняхристиянські вчителі церкви заперечували необхідність логічних знань. Наприклад, Тертуліан, якому приписують фразу «я вірую, тому що абсурдно», ставився до логічного знання вкрай негативно. Вчитель церкви був переконаний, що з моменту втілення Христа немає сенсу в логічних методах пошуку істини. «О, нещасний Арістотель, – каже Тертуліан, – ти винайшов ... діалектику, мистецтво будувати і руйнувати, яке все досліджує, але нічого не доводить до кінця!». У тексті своєї праці «Про плоть Христову» Тертуліан розмірковує, руйнуючи логічні закономірності: «Син Божий прибитий до хреста; я не соромлюся цього, тому що цього слід соромитися. Син Божий і помер; це цілком ймовірно, тому що це шалено. Він був похований і воскрес; це достовірно, бо це неможливо». Саме узагальнюючи це міркування й стверджують про абсурдність (алогічність) як підґрунтя віри.

Інший напрямок у патристиці пов'язаний з ім'ям Климента Олександрійського, який прийшов до християнства через філософію і потім стверджував, що логіка, безумовно, потрібна для християнської освіти.

Католицька церква активно впроваджувала логіку в духовну освіту. Приказка «логіка не служниця теології» виникла на момент, коли активно розвиваються європейські університети, коли логіки заявляють про свою науку як самоціль, а не як частину теологічної освіти. Проте існує протилежна точка зору, висловлена логіком В. О. Лобовіковим, який вважав, що «логіка – є вчення про Бога і засоби наближення до Нього». «Логіки – глибоко релігійні люди (незалежно від того, усвідомлюють вони це чи ні). Їх професійна діяльність – служіння Богу (Істині)», – запевняв В. О. Лобовіков.

Петро Могила впроваджує вивчення логіки в братській школі. За європейською структурою у тривіум – перший ступень навчання – включено граматику, риторику й логіку. Щосуботи учні проводили диспути з метою опанування вміння дискутувати. Вихованцями колегіуму були всі українські гетьмани починаючи з Богдана Хмельницького і до останнього Данили Апостола. У першій пол. XVIII ст. Києво-Могилянська академія була найбільш престижним навчальним закладом Російської імперії. Логіка (як і інші курси) викладалася латинською мовою. Твори Арістотеля були основою для вивчення логіки.

Отже, історичний досвід свідчить про доцільність обов'язкового вивчення курсу логіки як в духовних навчальних закладах, так і в закладах вищої освіти.

У дискусії взяв участь кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри культурології **О. В. Сердюк**, який зазначив, що в сучасній історичній та культурологічній думці є різні гіпотези, міфи з політичним забарвленням щодо факту хрещення Київської Русі та існування середньовічної держави Київська Русь. Зокрема, О. Кунгуров у своїй однойменній розвідці стверджує, що Київської Русі взагалі не існувало, це вигадка. Такі альтернативні позиції щодо офіційної наукової думки з цього питання являють собою певну загрозу, а саме можуть негативно впливати на виховання сучасної молоді, її культурну і релігійну ідентифікацію.

У роботі круглого столу взяли участь і співробітники наукової бібліотеки Університету. Зокрема, завідувач відділу І. В. Бова підготувала книжкову експозицію, присвячену 1030-річчю Хрещення Київської Русі, де експонувалися літописи, історичні матеріали, культурологічні розвідки, а також альбоми з експозиціями художників, присвячені релігійній тематиці.

Матеріал підготувала
Л. М. Сідак, кандидат філософських наук,
доцент кафедри культурології